

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1910

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԳԻՏԱԿԱՆ — ՊԱՏԿՆԵՐԱԶԱՐՈՒ
ԱՄՍՈՒԹԻՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԷԶԵՐ

ՆԵՐՍԷՍ ԵՒ ՍԱՀԱԿ ԻՇԽԱՆԱՊԵՏՔ ԻՏԱԼԻՈՑ

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 17է՛ր 547 տարւոյն, առաւօտուն կանուխ, երբ Տոտիգաս Գոթաց երիտասարդ թագաւորը յաղթական գունդովը կը մտնէր լ' Պետրոս եկեղեցին, և գոհութիւն կը մատուցանէր Աստուծոյ՝ Հոովմ քաղաքն իր ձեռքը մատնելուն համար: Հոովմէական պերճութիւնը խոնարհած էր բոլորովին և Բիւզանդիոնի կայսերական բանակները խորտակուած բարբարոսաց ուժին դիմաց: Աշխարհիս տիրապետող Հոովմայեցիք իրենց կեանքը կը պաղտաւէին Տոտիգասէն, որուն դիմաց ելլէր եր արիւթեամբ Պեղզգոնոս Սարկաւազը, և եկեղեցւոյ մէջ՝ աւետարան ի ձեռին, անոր զթութիւնը կը հայցէր քաղաքացւոց կենաց խնայելու համար: Քահա՛նայապետը փախած ի Սիկիլիա, և Բելիսարիոս ծերունի արիաւիրտ զօրավարը, պարսկական բանակներու ջախջախիչ և նոյն իսկ Գոթաց երբեմն սարսափը, սրտիցունէն տազնապա՛ծ բոթ բոթի վրայ կը հասցնէր առ Բուստինիանոս և նոր քա-

նակներ կ'ուզէր իտալիան փրկելու համար: Սակայն ի զուր էր ամէն ջանք. բանակներ կը յաջորդէին իրարու, բայց յաղթութիւնը հեռու էր անոնցմէ. այն պիտի զար բոլորովին անակնկալ, չկարծուած անձէ մը. հայ մը պիտի վերականգնէր իտալիան իւր խաղաղութեան և յաջողութեան օրերով: Սա էր Ներսէս:

Ներսէս առաջին հայը չէր որ այս Գոթաց պատերազմին համար իտալիա կը կոխէր. սակայն առաջինն էր որ հոովմէական բանակներու բարձրագոյն հրամանատարութեան գաւազանն ունէր իր ձեռքին մէջ: Ուրիշ Ներսէս մ'ալ իրմէ առաջ կը յիշատակուի արդէն, որ ամբողջ հայկական գունդով մը օգնութեան կը վազէ Բելիսարիոսի՝ Ռիմինի, Միլան քաղաքներու պաշարման և թուքանոյ և վենետիկ գաւառներու ասպատակութեանց միջոց: Բայց փառասիրութիւնը կը շլացնէ զինքը յետ բազմաթիւ յաղթանակներու, և երբ կ'ուզէ բանակը երկու գունդերու բաժնելով՝ միոյն կառավարութիւնը ինքնազուխ անձին սեպհականել, կը կանչուի Պոլիս: Երկու հայեր են դարձեալ այս պատերազմաց մէջ յաղթական մենամարտիկները: Վերոնայի պարիսպներու ներքե,

ԱՊՐԷԼ 1910

10

ուր գոթական ոյժը բովանդակ ամրացած էր իբրև իրենց մայրաքաղաքին մէջ, իւր քաջութեամբ նշանաւոր կը հանդիսանայ Արտաւան մը di nazione Armenica, ըստ պատմաց: Սա հարիւր քաջերու գլուխ անցած՝ զիշերանց կը մտնէ պարսպի աշտարակներուն միոյն դռնէն, զոր մատնիչ պահակ մը բաց թողուցած էր, և ամենախնդիր արագութեամբ կը պահնէ բոլոր միւս պահակներն ու կը տիրանայ շրջակայ տուններու, Գոթացիք յանկարծ աշտարակին վրայ հռովմէական զինուորներ տեսնելով կը շուարին, և քաղաքն առնուած համարելով՝ ուրիշ դռնէ մը դուրս կը խուժեն փախչելու: Ի զուր Արտաւան իսկոյն լուր կը հասցնէ՝ զօրավարներու յաջողութիւնն աւետելով. անոնք փոխանակ բանակը քաղաքին վրայ քալցնելու, վիճարանութիւն մը կը սկսին՝ թէ ինչպէս այսպիսի հարուստ քաղաքի մը աւարը մէջերնին պիտի բաժնեն: Մինչև որ քիչ վերջ տեսնելով հռովմէական բանակին անշարժութիւնը, զոթացիք կ'անդրադառնան և կ'իմանան իրենց սխալը, և կատաղաբար վերադառնալով կը յարձակին Արտաւանի և իւր գունդին վրայ: Արտաւան և քանի մը քաջեր միայն կ'ազատին՝ նետուելով աշտարակէն վար և դէպ ի բանակը փախչելով: Եթէ պատմիչներ յայտնապէս վրկայած ալ չլլային, պիտի գուշակէինք արդէն՝ թէ որքան դառնութեամբ կշտամբած պիտի ըլլայ Արտաւան հռովմէական բանակին վարիչ տանուումէկ զօրավարները:

Արթնցան, բայց շատ ուշ, և այլ ևս հնար չկար վերոնայի առումը կրկին փորձելու. ամօթահար՝ թողոյցին զայն և դիմեցին Յաճնցա քաղաքին վրայ՝ որուն կը յուսային դիւրաւ տիրանալ: Հոն Արտաւան ցուցուց յետին անգամ մ'ալ հայկական արիւթիւնը, բայց հակառակ բաղդը, որ միշտ հայու ընկերն է, ընկճեց զինքն ալ: Մինչդեռ երկու բանակներ ճակատած կը պայասէին նշանի, Տոսիդասի բանակէն խոյացաւ ամօհի գոթացի մը, և հռովմէական բանակը նախատելով հրաւէր կար-

դաց մենամարտի: Միջին դարը սկսած էր. մենամարտը պատերազմներու միտքին ներդաշնակ introduzione կամ intermezzo-ն կը կազմէր: Արտաւան միայն արիարար սլացաւ բարբարոսին վրայ և տէգի առաջին հարուածով տապալեց զայն. ընկերներուն աղաղակը չթողուց լսել աւար մահուան հռնդիւնը, և մինչ կը ծոց երկրորդ սուրի հարուած մ'ալ անոր զլուռն վրայ շողացնել, անոր ցցուած նիզակը միտուեցաւ իւր կողորդին մէջ: Սոյնպիսի մենամարտի ուրիշ դիւցազն ալ յանուանէ կը յիշատակուի Anzelas օմն di nazione Armenica: Հայկական հնչմամբ ո՛ր անուան պիտի համապատասխանէ այս Anzelas չեմ գիտեր. սակայն զործը քաջութեան էր, Ապենինեան լեռներու առջև՝ ուր երկու թշնամի բանակներ շարուած կը դիտէին իւր մենամարտը Cocas գոթին հին: Հայու բազկէն խոյացած հարուած մը հսկայ գոթացին տապալեց նոյն իսկ Ներսէսի աչքերու առջև:

Հայը կը խառնուէր բիւզանդական բանակներու մէջ ինչպէս համեմ մը, քիչ քանակութեամբ բայց մեծ ազդեցութեամբ, և կը ծառայէր յունաց ու հռովմայեցոց սըխաներն ու պէտքերը հոգալու և դարմանելու: Անհատական քաջութիւնը պակաս չէին երբէք բիւզանդական բանակէն, սակայն զօրավարներու անյազդրամասիրութիւնն ու անդադար վճեհը միշտ արգելեց կ'ըլլային անոնցմէ օգտուելու հասարակաց բարւոյն համար: Պրոկոպիոս՝ որ իւր Գոթական պատերազմի պատմութեան մէջ Բելիսարիոսը կը զրուատէ և ամէն պարտութեանց պատճառ ձախող բաղդը կը համարի, բոլորովին տարբեր լեզու մը կը գործածէ իւր Anecdota կամ Գաղտնի պատմութիւնք գրութեան մէջ: Փանի որ դեռ ողջ էր Բելիսարիոս, քանի որ դեռ անոր պաշտպանն էր Յուստինիանոս, պատմիչը ստիպուած էր ճշմարտութիւնը լռելու. սակայն անոր մահուան վերջ ազատաբար մի առ մի կը շարէ անոր գործած սխալները զանազան պատերազմաց մէջ. կը կշտամբէ զինքն իբրև արծաթասէր ու կաշառակեր. կը պատմէ

Թեոդորս կայսրուհին և Ներսէս պատրիկ Ի Հասկենս

Թէ ինչպէս Հերովդիանոս Սփորէդոյի կառավարիչը բռնազատուեցաւ զրԺել իւր հաւատարմութեան երզման և քաղաքը Գոթաց ձեռքը մատնելու, պարզապէս այս ագահ և անյազ հրամանատարին պահանջած դրամոյ գումարը քաղաքացիներէն հայթայթել չկարենալուն համար, և չուզելով զանոնք յանիրաւի կեղեքել: Երբ տարիներէ վերջ Ներսիսի քաղըն ալ մատնուեցաւ Սփորիա կայսրուհւոյն ձեռքը, այս կայսրուհւոյն գրգռութեամբ նման ամբաստանութիւն մ'ալ Ներսիսի համար ըրին իւր Թշնամիները, գրեթէ իտալիայէն առ Յուստինոս Բ. կայսրը, Թէ բոլոր ժողովուրդը կ'ընտրէ աւելի Գոթաց ծառայել քան այսպիսի արծաթասէր ու կեղեքիչ հրամանատարներու:

Կայր արդեօք շիտակ հիմն այսպիսի ամբաստանութեան, Թէ լոկ զրպարտութիւն մ'էր, չենք կրնար ստուգել: Երկու զօրաւարներու ալ վախճանը նոյն եղաւ. յետ փառապանծ յաղթանակներու և տաժանելի պատերազմաց մէջ կեանքերնին մաշելու, անարգաբար պաշտօնանկ եղան. և եթէ Ներսէս Բիւխարիոսի օրինակէն խրատուելով զգուշացաւ Պոլիս վերադառնալէ, խեղճ Բիւխարիոս քաւեց իւր միամտութեան յանցանքը աղքատութեան ու արհամարհանաց տագնապնեքու մէջ: Առասպելիսը՝ բայց սրտանմիլիկ աւանդութիւն մը և ներկայացնէ մեզ զինքը չըստուրութեան յետին տառապանաց մէջ. քաջ ու վսեմ զօրավարը, յաղթանակներով պծնուած Պարթևաց և Գոթաց անարկու իշխանը, հռովմայ մէջ Թագաւորի անուն կրող յաղթականը, ծերացած նուազած կորուսած մինչև իսկ աչաց լոյսը, գաւազան մը ի ձեռին, միւս ձեռքով յեցած իւր աղջկան ուսին՝ դռնէ դուռ կը Թափառի պանդուխտ՝ օրապահիկ հացը մուրալով:

Իսկ Ներսէս որ ութսուն տարեկան հասակին մէջ կը յաջորդէր անոր, յաղթանակէն յաղթանակ կը բարձրանար բաղդիթեանուն վրայ: Ով որ ճանչցած էր զինքը բիւզանդական արքունեաց պերճութեանը մէջ, ուր իւր ներքինութեան հանգամանքը

ամէն դուռ կը բանար իր առջև, զարմացաւ երբ լսեց անոր խաղիւղ հրամանատար կարգուիլը. ոչ ոք կրնար գուշակել որ պալատի զեղիւթեանց ու թուրութեանց մէջ սնած, վտիտ ու տկար ծերունին ութսունամեայ, ունենար դեռ այնքան ոյժ բուրովին տապալելու Գոթաց յաղթական ամբարտաւանութիւնը, դողացնելու զաղդիական հրոսակները, Լոնգոբարտաց մարտասէր աշխոյժը զսպելու և իտալիան վարկեան մը բողբոլին պատերազմական հոգերէ ազատ ու խաղաղ, երջանկութեամբ շէնցնելու:

Այս ամէնը սակայն ըրաւ Ներսէս:

Վենետկեան աւանդութիւն մը, հին ժամանակագրի պատառիկներու վրայ յենլով, երկար ժամանակ զնեքսէս պատուած է իբրև հիմնադիր երկու եկեղեցիներու, S. Teodoro և S. Geminiano, և յետոյ դարձեալ բերած է զինքն ի Վենետիկ, ճախացած գոթական աւարներով, իւր պաշտօնանկութեանէն վերջ և հոն բնակեցուցած է մինչև իւր մահը: Այսօր հին վաւերագիրներու համար ալ փոքրիկ թերահաւատութիւն մը կարեւոր է եթէ ստոյգ պատմութիւնը կ'ուզենք գտել: Միջին դարու ժամանակագիրը, որուն պատառիկները կը պահուին ցայսօր Վենետիկի դիւանին մէջ, շփոթած է ապահովաբար յետնագոյն և ոչ—հայ Ներսէս մը մեր պատրիկին հետ: Բերանացի աւանդութեամբ յսելով Թէ Ներսէս մ'է այդ եկեղեցիներու շինողը, իսկոյն աչքը դարձուցած է Ներսէսներու մէջ ամենէն շքեղ փայլողին. և միթէ բնական չէ՞ր իրեն խարուիլ, Հաւատարիմ պետութիւններ պատմած են Ներսէսի բարեպաշտութիւնը. — չէ տուած երբեք պատեւրազ մը առանց կանխաւ երկար աղօթելու և Ս. Աստուածածնայ յանձնելու իւր յաղթանակը: — Վենետիկ գաղղիացի հրոսակներով ողողուած էր. Ներսէս բիւզանդական զօրքն խաղիւղ անցնելու համար վենետկեան ճախճախուսներու մէջէն կ'անցնէր, և աչաց հանդէպ ամենադժուարին և շատ տարակուսական ասպարէզ մը կը նշմարէր: Ի՞նչ աւելի բնական ուրեմն,

քան ուխտել տալ իրեն հոն այդ ճախճա-
խառններու մէջ յաղթական Ս. զօրավա-
րաց եկեղեցիներ կանգնել, եթէ յաղթու-
թիւն շնորհէ իրեն երկինք, և զայն փա-
ռօք ստանալէն վերջ, զալ ու իւր ուխ-
տը կատարել, իտալացի մը պիտի ըսէր.
Seppure non sia vero, è ben tro-
vato.

սի անունը սարսափ եղաւ յաղթական Գո-
թաց, որոնք փոքրիկ ճակատամարտներու
մէջ մի քանի անգամ յաղթուելով, դարան-
ներ սկսան հնարել հռովմէական նոր ուժը
խորտակելու համար, սակայն ի զուր. Ներ-
սէսի արիութիւնը ամէն ինչ կը յաղթէր, և
առանց չափազանցութեան կարող ենք ըսել,
որ երկու պատերազմ միայն բաւական ե-

Դամբարան Սանակ Հայկազնի ի Հառահենա
(միջին կողմ)

Ներսէսի մեծ խոհեմութիւնն եղաւ չը-
զրգոել բնաւ գաղղիացիները, շեղիւ ճախ-
ճախառններու մէջ և բանակը ամբողջ Հռա-
ւեննայի մէջ ամրացնել, բովանդակ իտա-
լիոյ մէջ միայն այս քաղաքը փնայած էր
հռովմէական կայսրութեան հպատակ:

Տոտիղաս զգաց որ այս նոր փոթորիկը
պիտի ջախջախէր զինքը բոլորովին. Ներսէ-

ղաւ Գոթաց իշխանութիւնն ու անունը աշ-
խարհի պատմութեան մէջէն ջնջելու: Ta-
gina-յի պատերազմը՝ Ապենինեան լեռ-
ներու ոտքը, հռչակաւոր եղաւ Տոտիղասի
մահուամբ, արիասիրտ թագաւորը մահա-
մերձ առիւծի ուժով պատերազմեցաւ, և
միայն իւր պահապաններու զիակներու
շեղջակոյտը տեսնելով՝ ստիպուեցաւ փախ-

շիւ հինգ քաջերով: Բայց իւր մահը գրուած էր: Ապա տիրն նիզակը հասաւ իւր ետեէն և մահացու վէրքը դրոշմեց:

Այս պարտութիւնը և Տոտիդասի մահը ընկճեց բոլորովին գոթական արիւնքիւնը. և թէպէտ իսկոյն նոր թագաւոր մ'անուանեցին թէյան, սակայն այդ վերջին յուսահատական փորձն էր որ կ'ընէին: Հռոմ մէջեց դարձեալ ազատութեան շունչը: Ներսէսի հովանաւորութեամբ, որ հակառակ իւր ծերութեան, երիտասարդի արիւթեամբ ամէն կողմ կը հասնէր թըշնամույն ետեէն և կը հալածէր քաղքէ քաղք: Գոթական բանակը յետին անգամ մ'ալ ամբացաւ Նէապոլսոյ մօտ Cumma քաղքին մէջ, և թէյա նոր թագաւորին հրամանատարութեամբ յետին վճռական պատերազմը փորձեց Վեսուվի բոցերուն առջև Nocera-յի մօտ: Երեք օր տեեց արիւնահեղ ամենի կոխը, երկարատե տագնապալից հոգեվարք մը. թէյա առիւծաբար կռուեցաւ անդադրել, և ամբողջ ազգաց պատերազմներու պատմութեան մէջ գրեթէ անգոյգ անուն մը թողուց. երկու անգամ ստիպուեցաւ փոխել իւր վահանը զոր այլ ևս չէր կրնար ուզածին պէս շարժել անոր վրայ միտած նետերու ծանրութենէն: Երբորդ անգամ մ'ալ կը փոխէր՝ երբ ճիշդ այդ պահուն նետ մը մխեցաւ սրտին: Տապալեցաւ դիցազնը, բայց պատերազմը կատաղաբար շարունակուեցաւ դեռ ամբողջ նոյն օրն ու յաջորդ օրն ալ մինչև երեկոյ: Այառեցաւ վերջապէս իրենց ոյժն ալ, և գոթական հրամանատարը խոնարհեցան Ներսէսի առջև, զենքերնին թողով ու զգնութիւն պաղատելով:

Ներսէս՝ յաղթական զինուրդ, յաղթական եղաւ մանաւանդ քաղաքագիտութեամբ. պարտեալ գոթացի զօրաց ազատութիւն ու միջոցներ տուաւ իտալիայէն դուրս ելլելու: Իսկ անոնք որ փափաքեցան իտալիոյ մէջ մնալ, յանձն առին հպատակիլ հռոմէական օրինաց:

Ազգ մը ջնջուեցաւ սրաթոխէ ասուպի նման և իտալիոյ խաղաղութիւն գտաւ:

Իսկ Ներսէս որ պատերազմական դաշտերու վրայ այսքան փառապանծ անուն մը ժառանգեւ էր, ցուցուց իսկոյն թէ գիտէր խաղաղութեան ժամանակն ալ երջանկութիւն սփռել իւր շուրջը: Հռաւեննա, ուր հաստատեց իտալիոյ կառավարութեան աթոռը, իբրեւ փոխարքայ և ընդհանուր հրամանատար իշխանապետ, մինչև այսօր կ'ընծայէ ի սքանչացումն այցելուաց S. Vitale և S. Apollinare երկու եկեղեցիներ, ճարտարապետական արուեստի հրաշալիք միւսիոնական շքեղ նկարներով ծեփուած: Հոն կը տեսնենք Յուստինիանոսն ու թէոտորա իրենց արքունական իշխանագուններով շրջապատուած. հոն է նաև Ներսէս, թէոտորա կայսրուհուն աշակողմը, թերևս առաջին հայը որու ստոյգ դէմքը տաանուշորս դարերէ վերջ դեռ տեսնել շնորհուած է մեզ մինչև այսօր: Հոն դրուած էր նաև Galla Placidia հռչակաւոր կայսրուհւոյ շիրիմը արծաթի թիթեղներով ծածկուած, և մահական սափորի վերև գտնուող փոքրիկ պատուհանիկէ շատ դարեր ժողովուրդը կրնար տեսնել այն անձը, վսեմ կայսրուհին, որ եղաւ դուստր թէոդոսի, քոյր Ունորիոսի և Արկադիոսի, հարսն Աղաուլաֆի, յետոյ Կոստանդի և մայր Վադեն տիանոսի. այն հռչակաւոր կինը, որ յուզեց շատ սրտեր ու կրքեր, և որ յետոյ գիտցաւ ըլլալ սրբուհի մը: Հոն այն փոքրիկ ծակէն կը տեսնուէր նա դեռ պարուրուած փառահեղ մետաքսեղինաց և կայսերական ծիրանեաց մէջ մինչև 1577, երբ մի քանի հետաքրքիր տղայք ժողովաւոր մ'ուզեցին այն ծակէն ներս մտնել. կայսրուհին իւր փառք և շքեղ զգեստներով յանկարծ փոքրիկ կոյտ մը դարձաւ մոխրոյ և դարեր աւաղեցին եղած կորուստը: Եկեղեցիներու հետ քաղաքական շինութիւնք ալ սկսան պննել իտալիան. Հռոմէն մի քանի մղոն հեռու ցայսօր կանգուն կը մնայ քարաշէն կամուրջ մը յոխորտ արձանագրութեամբ

Qui potuit rigidas Gothornm subdere mentes
Hic docuit durum flumina ferre jugum.

Նախանձը սակայն չխնայեց նաև այսպիսի քաջ իննսնամեայ ծերունին: Յուստինիանոսի յաջորդած էր տկար Յուստինոսը և թէևոտորա կայսրուհւոյն տեղ արքունեաց մէջ կ'իշխէր ամբարտաւան ու շռայլ Սոփիան, որ նախատալից ծաղրաբանութեամբ մը ետ կանչեց զՆերսէս, հրամայելով որ երթայ Պոլիս ու արքունեաց

շուեցաւ ի Նափոյի, թողլով իտալիոյ կառավարութիւնը թոյլ և անկարող Լոնկինոսի ձեռքը որ առաջին անգամ Փոխարքայի (Esarca) անունը սեպականեց իրեն: Ներսէսի հեռանալը բաւական եղաւ զարձեալ յանդգնութեամբ լեցնելու բարբարոսաց սրտերը: Գաղղիացիք, Հոնք, և մանաւանդ Լոմպարտացիք խուժեցին զար-

Դամիասոս Ստեփանոսի և Զաքարիայի (երկու ժայռերը)

օրիորդներու և աղախիններու հետ ձեռք առնու իլն ու կարծառը:

Բելիսարիոսի օրինակով խրատուած էր Ներսէս. զայրացած մերժեց սէգ և անգուժ կայսրուհւոյ հրամանը և փոխադարձ սպառնական պատասխանով մը զոհացաւ. «Պիտի հիւսեմ այնպիսի կտաւ մը՝ որմէ շատ զժուարաւ պիտի կարենայ ազատիլ կայսրութիւնը»: Այսպէս բնաւ ու քա-

ձեալ իտալիոյ վրայ, Ներսէսի նախանձուտը ու հակառակորդը ամբաստանեցին ու զըրպարեցին զինքը, այնպէս հաւատացնելով իբր թէ ինքն եղած ըլլայ բարբարոսները զրգող ու հրաւիրող, ըրած սպառնալիքը կատարելու համար զործով: Այսպիսի զրպարտութիւն մը ինքնին կը խայտառակուի, երբ տեսնենք զրեթէ հարիւրամեայ ծերունին, որ զիջանելով Յովհաննէս քա-

հանայապետին պաղատանաց՝ դարձեալ յանձն կ'առնու վերադառնալ ի Հոռովմ¹։ Իայց այս դարձը շատ ուշ էր այլ ևս. Հոռովմ եղաւ պատկառելի և դիւցազն ծեւունւոյն համար միայն մահուան անկողին մը։ Լացին գինքը նոյն իսկ իւր ռիսերիմ թշնամիք և ամենաշքեղ յուզարկաւորութեան հանդէսներով փոխադրեցին մարմինը ի Պոլիս։

Vir illustrissimus եղաւ անունը պատմութեան էջերու մէջ։

Իրմէ գրեթէ դար մը վերջ (658) ուրիշ հայ մ'ալ, Սահակ, կ'իջնէր կենայ գերեզմանի լուսթեան մէջ և շիրմին վրայ շատ խօսուն համբար կը դրոշմուէր *Universae Armeniae decus magnum*։

Խտալիոյ փոխարքայից շարքին մէջ գրեթէ քան զամէնն աւելի անուանին, իւր պաշտաման սկիզբն ու վերջը երկու ապրտամարներ ընկճելու ընդդէմ կայսեր թագաւոր անուանուած էր, և արքունի թագով կ'ուզէր պսակուիլ ի Հոռովմ. և Սահակ հայկազն պատրիկը հաւատարիմ բանակին գլուխ անցած՝ առանց զէնք գործածելու կը ցրուէ ապստամբ զինուորները և կը մեղցնէ արքունական թագին յափշտակողը։

Երկրորդ անգամ նոյն փառասիրութեան զոհ եղաւ Մօրիկ դիւանապետն, որ ամբացած Հոռովմայ մէջ, մերժեց հնազանդիլ Սահակայ իշխանութեան, և նոր բանակ կազմելով յուսաց վերստին կանգնել հին հոռովմէական կայսրութիւնը, զատելով բուրովին արեւելեան կայսրութենէ, որուն մէջ մարզը եղած էր Խտալիա։ Սակայն փութով հասաւ դարձեալ Սահակայ հաւատարիմ զունդը. և փախստական Մօրիկը, որ ապաւինած էր Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին, բռնութեամբ հանուելով անտի, գլուխը կտրած կը տարուէր ի Հռաւեննա։

Այս երկու սահմաններու մէջ բազմաթիւ պատերազմներ փայլեցան ու փայլեցուցին Սահակայ սուրբ փոխ ի փոխ զանազան քաղաքներ բարբարոսներէ անցան

բիւզանդացւոց ձեռքը կամ փոխադարձ. մինչև հուսկ ուրեմն Լոմպարտական ուժին առջև անկարող զգաց ինքզինը Բիւզանդիոնի հպարտութիւնը։ Սահակայ խոհեմութեամբ կնքուեցաւ պատուաւոր խաղաղութեան դաշինք մը լոմպարտացւոց թագաւոր Հոռոարի և բիւզանդական կայսրութեան մէջ։ Հռաւեննա, վկայ Սահակայ քաջութեանց և պատերազմաց, ամփոփեց իւր մէջ նաև անոր շիրմը։ Տեղական աւանդութիւն մը ժողովորդեան մէջ դեռ կը շարունակէ կոչել գինքը սուրբ, բայց ինչ հիմամբ՝ անծանօթ է մեզ։

Հ. Յ. ԱՅԵՐ

ԼԵԶՈՒՍԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌՈՅԳ ԵՒ ՍՏՈՅԳ ԲԱՌԵՐԸ

Պրն. Յ. Գազանճեանի բանասիրական մի յօդուածում (Արեւել. Մամուլ. 907, Ա. եռամսեայ) կարդացի Ասոյց և Սոսոյց բառերու մասին անյաջող մի քաջատրուութիւն։ Թարգոյ յօդուածագիրը նախդիրնելու վրայ խօսելով, ի միջի այլոց կ'ըսէ նաև, թէ առ և չստ նախդիրները պահուած կան հայերէն առ—ոյց և ստ—ոյց բառերու մէջ՝ բարդուած ոյց արմատով։

Ընդունելի է որ այդ կարծիքը առ—ոյց բառի համար համոզեցուցիչ է, հետեւաբար այն եզրակացութեան կրնանք յանգիլ որ առ—ոյց բառը կազմուած է առ նախդիրէ և ոյց արմատէ. ոյց՝ (= ոյժ) զանազան ձևեր ստացած լինելով հայերենի մէջ, ենթաձև՝ կը հանդիսանայ կարգ մը բառերու, որոնք թէև բաւական հեռացած ըլլալով իրենց նախնական արմատէն՝ անճանաչելի կը մնան գրեթէ, սակայն

1. Մենք ենթադրեալ բառը աւելի յարմարագոյն նկատեցին արտայայտելու համար նոյն արմատ բառերու ձևափոխելով իրարմէ հետևաբար. կը յուսանք որ Հայք Անդրկիսանի այս յաջող թարգմանութիւնը ընդունելու թիւն կը գտնէ մը զբաւանութեան մէջ։